

Резюмета на научните трудове на гл. ас. д-р Гергана Руменова Русева, представени за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ по 2.1. Филология /санскрит/

1. *Граматика на идентичността: за развитието на думата ātmán в индоарийските езици*. Хабилитационен труд. София: Индологическа фондация „Изток-Запад“ 2012. 289 стр.

Монографията изследва развитието на думата *ātmán*, която е възвратното местоимение „себе си“ и емфатичната възвратна частица „сам“, „духът“ и „душата“, „дъхът“ и „тялото“, „същността“ и „животът“ и е основна за индийската култура и светоусещане, за индийските философски учения и сотериологични школи. Това е думата, с която във времето индийците са обозначавали и продължават с нейните наследници да обозначават себе си.

За осъществяването на изследването са взети под внимание три основни хронологични езикови пласта – древен, представен от ведийския и от епическия и класическия санскрит, засвидетелствани с текстовете на *Ведите*, *Брахманите*, *Араняките*, *Упанишадите*, *Махабхарата*, *Бхагавадгита*, *Панчатантра*, *Кумарасамбхава*, *Абхиджнана Шакунтала* и др.; среден, представен в текстовете на пали, на будистки хибриден санскрит, на езиците ардхамагадхи, магадхи, шаурасени, пайшачи, махараштри и апабхрмаша, както са отразени в *Дхаммапада*, в *Мриччхакатика* и в граматиките на средноиндоарийските езици, и нов, представен от кашмири, непали, синдхи, раджастхани, гуджарати, група лахнда, маратхи, синхали, пахари, западен хинди, книжовен хинди, източен хинди, бихари, асами, ория и бенгали, както са отразени в граматиките на новоиндоарийските езици, и в *Ек джора ка гулаб* и в други текстове на хинди. Тези пластове се съпоставят на различните нива на езика и се проследява развитието на думата и нейните наследници от периода на *Ведите* до наши дни.

В индологическата литература няма изследване, подобно на предложението за хабилитация труд, което да разглежда развитието на тази дума на всички равнища на езика за целия досегашен период на развитие на индоарийските езици.

Монографията има следната структура:

Увод, в който са разгледани предпоставките за изследването – значимостта на думата *ātmán* и нейните наследници за индийската култура, светоглед и език, както и основата и методите на изследването. Тук е представена и структурата на разработката по глави.

В първа глава подробно е изследвана етимологията на думата *ātmán*. Тя се извежда от праиндоевропейската основа **h₁eh₁tmén-* със значение „дъх“. Разгледани са подробно мненията на различни специалисти за произхода на тази основа, както и възстановените праиндоевропейски корени със семантика „дишам“, „духам“, „вея“. Посочени са традиционните в индологията и в индийската традиция мнения относно произхода на думата *ātmán*. Разгледана е и възможността думата *ātmán* да е етимологично свързана с по-честотната в *Ригведа* дума *tmán*.

Във втора глава подробно е проследено развитието на древноиндоарийските форми на *ātmán* и деривацията на средноиндоарийските и новоиндоарийските наследници на тези форми. Тук са разгледани формите на *ātmán* и нейните наследници, посочени в таблици и схеми, които отразяват и морфологичните, а в новоиндоарийските езици и функционалните им особености. Разгледани са също така различни композити, в чиито състав влиза думата *ātmán*, както и граматикализирани адвербиални форми-наследници на *ātmán*. Изработени и представени са схеми на географската стратификация на разпространението в новоиндоарийските езици на възхождащи към *ātmán* форми на уважителни местоимения за второ лице, инклузивни местоимения за първо лице множествено число, преки и косвени форми на възвратни местоимения, като са посочени накратко някои особености в употребата и семантиката на тези форми. Представена е и схема на развитието на основата *ātmán*- в индоарийските езици.

В трета глава е проследено семантичното развитие на думата *ātmán* от периода на *Ведите* и на *Упанишадите* към периода на разпространение на класическия санскрит, като различните смисли и значения се извеждат въз основа на множество примери. Акцентът е върху древния период, където думата все още има по-богато и по-неопределено значение. Тук подробно са разгледани значенията на думата – дъх, жизнен дъх, душа, дух, живот, същност (на живота), характер, особеност, разбиране, интелект, ум, тяло, син, както и възвратното значение на думата, което се утвърждава с времето и на чиято основа се развиват значенията на първо- и второлично (а в някои новоиндоарийски езици и на третолично) местоимение.

Четвърта глава разглежда функционалното развитие на думата *ātmán* и нейните наследници. Във връзка с възвратната употреба на думата *ātmán* са анализирани употребата и отчасти граматикализацията на останалите възвратни маркери във ведийския и по-специално на възвратното местоимение *tanī* с първично значение „тяло“. Тук е разгледан и процесът на граматикализацията на думата *ātmán* като възвратно местоимение.

В тази глава подробно са описани и интерпретирани особеностите при възвратната и при възвратно-емфатичната употреба на думата *ātmán* в трите основни хронологични пласта – древен, среден и нов, представени съответно от ведийския и епическия и класическия санскрит, както са засвидетелствани в текстовете на *Ригведа*, *Атхарваведа*, *Рамаяна*, *Нала*, *Бхагавадгита* и *Панчатантра*, от пракрит, засвидетелстван с *Мриччхакатика*, и от книжовния хинди, както е отразен в *Ек джора ка гулаб* и други текстове и примери на хинди, посочени в различни граматични изследвания. Тези особености са свързани от една страна с изискването (което не се съблюдава в еднаква степен в различните периоди) в индоарийските езици антецедент на възвратното местоимение да бъде локалният подлог, а от друга – с употребата в индоарийските езици на различни синтактични конструкции, в които подлогът не винаги може да се посочи еднозначно. Това са пасивните конструкции, ергативната конструкция, формално подобната на пасивна конструкция в хинди за способност или неспособност за извършване на глаголното действие, конструкции за необходимост, дативно-субектните

конструкции, конструкциите за изразяване на притежание. В хабилитационния труд за първи път в индологическата литература подробно са анализирани и сравнени особеностите при възвратната употреба на думата *ātmán* и на нейните наследници във времето в такива конструкции.

Тук е изследвана и възвратна употреба на думата *ātmán* и нейните наследници в изречения, съдържащи изрази със скрита предикация, и в сложни изречения, при които при възвратната употреба на думата *ātmán* и на нейните наследници antecedentът не е определен еднозначно. Това изследване улеснява превода от и на индоарийски езици.

В четвърта глава за първи път в индологическата литература подробно и последователно е разгледана възвратно-емфатичната определителна и обстоятелствена употреби на думата *ātmán* и на нейните наследници във времето и как тези употреби може да се свържат със същинската им възвратна употреба.

В пета глава са очертани първичните значения, изследвани са и са реконструирани значенията на концепта *ātmán*. В началото са посочени някои утвърдени представи за думата „концепт“, като целта е да бъде разгледан *ātmán* именно на това по-дълбинно ниво на езика, граничещо с възприемането и осъзнаването, с мисленето и възприятието. Поради факта, че благодарение на контекста говорещият субект и реципиентът извикват в съзнанието си точно определен набор от съдържания на концепта, и така се разбират помежду си, и че именно въз основа на контекста съзнанието първоначално изгражда съдържанието на концепта, са анализирани различни идейно свързани контексти, в които се появява или се подразбира думата *ātmán*. Във връзка с това, че сме родени в друга култура и че нито един от „познатите“ ни концепти не съответства напълно на концепта *ātmán*, тук е посочена една общоприета „западна“ психологическа трактовка на най-близките концепти – „Аз“ и „цялостна личност“.

В тази глава постепенно, въз основа на различни контексти от *Ведите* и *Упанишадите* читателят може да реконструира в съзнанието си първичните слоеве на концепта *ātmán*. Тези контексти са свързани с дъха, с диханието, разположено вътре в сърцето, със съня и смъртта, с пътешествието на духа, на душата, на *ātmán* по време на сън или в смъртта, с различни представи за състоянията на съзнанието и с търсенето на собствената идентичност *ātmán*. Подробно е разгледана и основата за по-късната идентификация на същността на човека *ātmán* и същността на вселената *bráhmaṇ*.

Тук е направен и кратък преглед на представите на основните философски школи за *ātmán*, за Аза, за духа, за душата, като е включена подробна дискусия относно същността на паметта и припомнянето и относно необходимостта от съществуването на постоянен субект, за да се осъществи припомнянето. Преведени са и са цитирани множество текстове от *Вивекачудамани* на Шанкара, които разясняват природата на *ātmán* според учението адвайта веданта.

Изследването на развитието на концепта *ātmán* в индоарийските езици, предложено в хабилитационния труд, може да се ползва като модел при разглеждането на други ключови за индийската култура и мироглед концепти.

В шеста глава „За превода на думата *ātmán*: на границата между текст, контекст, концепт и концепция“ е предложен превод и анализ на два текста: три строфи от *Бхагавадгита* (VI. 5.–7.) и *Иша Упанишад*. Подробно са разгледани и интерпретациите и коментарите на други изследователи относно превода на *ātmán* в конкретните текстове.

В заключението са представени основните наблюдения и изводи от направеното изследване за пътищата, по които се развива думата *ātmán* на формално, морфологично, семантично и функционално ниво и са обобщени накратко изложените в предходните две глави идеи и представи.

В приложението са дадени придружени с бележки и кратък лингвистичен анализ засвидетелствани появи на думата *ātmán* в *Ригведа*, в *Атхарваведа*, в *Панчатантра*, в драмата *Мриччхакатика* и в разказа на хинди *Ек джора ка гулаб*. Приложението дава възможност нагледно, въз основа на оригинални текстове да се проследят фонетичните, морфологичните, функционалните и семантичните промени настъпващи с думата *ātmán* в частност и като цяло в индоарийските езици. Дадените в хронологичен ред примери отразяват и структурната промяна в езика и в мисленето на индийците.

В библиографията са посочени анализирани извори и над двеста и двайсет заглавия на специализирана научна литература на български, английски, руски, френски, немски, хинди и санскрит, които са използвани при разработката на настоящата монография.

2. По въпроса за композитите и техния произход във ведийския език. – Във: *Словото класическо и ново*, Том 2. София, 2007, с. 322-329.

Във ведийския език едно словосъчетание от две или три думи може да се представи като единна дума с едно ударение по два формално различни начина. Възможно е първият елемент или да запази своето падежно окончание или да бъде в основната си форма. В тази статия са посочени няколко аргумента в полза на хипотезата за по-ранния произход на композитите, чиито пръв елемент е в падежна форма, на базата на примери от ведийския език и от санскрит.

3. On the semantic development of the word *ātmán* in Vedic language. – In: Proceedings of “*Tradition and Modernity*” Indology Conference. Sofia, Sept. 25–26, 2009. (Под печат)

Статията изследва въз основата на примери от ведийския език постепенното развитие на значенията на думата *ātmán*. Ранните употреби на думата в *Ригведа* със значения „дъх“, „живот“, „същност“ естествено се развиват до по-късните възвратни и възвратно-емфатични употреби, както и до по-късните метафизични асоциации с вечната същност на живите същества и с изконната същност на света.

4. За произхода на възвратното местоимение в новоиндоарийските езици. – *Съпоставително езикознание*. XXXVII. 2010. № 3. София, 2010, с. 65–72.

Статията изследва произхода на възвратните местоимения от лексиката от типа *тадбхава* в новоиндоарийските езици от санскритската дума *ātman*. Думата *ātman* с първоначално значение „дъх, дух“ с течение на времето постепенно се граматикализира, като започва да изпълнява функция на възвратно местоимение още в по-късните ведийски текстове, в санскрит се декатегоризира, претърпява характерните за средноиндоарийските езици фонетични и морфологични промени, а в новоиндоарийските езици започва да изпълнява и нови функции на уважително местоимение за второ лице, инклузивна форма за първо лице множествено число. През целия период на своето развитие думата *ātman* и нейните деривати проявяват голяма устойчивост, която отчасти се дължи на първоначалното ѝ значение, отчасти е продиктувана от концептуалното ѝ значение в хиндуизма (благодарение на което е станала известна в целия свят) и в много голяма степен е обусловена от ролята ѝ на възвратно местоимение.

5. По въпроса за възвратните местоимения във ведийския език. – Във: *Studia classica serdicensia*. Tom I. *Musarum semper amator*. Sofia, 2010, с. 169–176.

Статията разглежда използваните като възвратни и възвратно-емфатични маркери думи във ведийския език, като изследва накратко и тяхната граматикализация и развитие. Въпреки, че в граматиките по ведийски се посочват четири възвратни местоимения, те имат различни функции. *Tman*- и *svayam* се използват само емфатично, като първото не се среща изобщо в текстовете на *Брахманите* и в по-късната литература. *Ātman*- и *tanū*- имат и рефлексивна и емфатична употреба, като последното постепенно се деграматикализира и престава да изпълнява възвратна функция в по-късния ведийски език.

6. Значения на думата *ātman* в три стиха от Бхагавадгита. – Във: Сборник доклади от научната конференция „Изток-Запад: езици, култури, общества“ по повод 70-годишния юбилей на проф. дфн Пенка Самсарева, 22–23 октомври 2010. (Под печат)

В стихове VI.5,6 и 7 от *Бхагавадгита* многократно е употребена думата *ātman* с първично значение „дъх“ в рамките на едно изречение с различна (или може би не различна) семантика. Статията проследява възможните значения на думата *ātman* в тези три стиха и изследва как тези значения биха могли да се изведат от по-древните значения на тази дума във *Ведите* и *Брахманите*. За целта е разгледан процеса на граматикализация на думата *ātman* и собствено-възвратната ѝ и възвратно-емфатичната ѝ функции.

7. За някои неясни пасажии в Иша Упанишад: текст, контекст, концепт, концепция. – *Ориенталия. Списание за Истока*. София. (Под печат)

Макар, че текстът на *Иша Упанишад* е превеждан и коментиран многократно, има няколко пасажа, чието значение остава неясно. В

статията е предложен превод на български език, който да съответства на езика и духа на *Иша Упанишад*, като в бележки под линия са указани спорните пасажки. След превода подробно са разгледани и тълкувани трети, девети, десети и единайсети стих, и по-специално са изследвани значенията на *ātmaḥano janāh* и *vidyā* и *avidyā* в тези стихове. Текстът на *Иша Упанишад* е изследван не само лингвистично и семантично, но и в контекста на *Упанишадите* и по-специално на *Брихадараняка Упанишад*. Думи като *ātman*, *vidyā* и *avidyā* са основни концепти в рамките на индийската култура. Затова за очертаването на тяхното многопластово значение е отделено специално място. Отбелязани са и отделни черти на философските и миросгледните концепции, които изясняват някои особености на разглеждания текст.

8. За „звуковия символизъм“ и устойчивостта на формите на личните местоимения в индоарийските езици. – *Българско Изтокознание. Acta Orientalia Bulgarica*. София. (Под печат)

В статията се изследва възможността за паралингвистични асоциации, провокирани от звуковете, съставлящи формите на индоарийските лични местоимения и доколко тези асоциации биха могли да повлияят запазването на тези форми. За осъществяването на изследването диахронно са разгледани градивните елементи на индоарийските лични местоимения. Оказва се, че при развоя на индоарийските езици лабиалният назал [m] от първоличното местоимение и денталният експлозив [t] от второличното местоимение демонстрират устойчивост във времето. Тъй като в хода на езиковата еволюция „звуковият символизъм“ може да допринесе за запазването на дадена дума, то някои автори считат, че изговарянето или слуховото възприемане на звуковете [m] и [t] внушава, насочва както конвенционално, така и паралингвистично към значението на съответното лично местоимение. Появата на тези звукове в индоарийските езици е етимологично обусловена, те са доста стабилни при фонетичния развой на индоарийските езици, при това не само във формите на личните местоимения. Това означава, че дори и такива паралингвистични асоциации да имат някакво влияние, то трудно би могло да се отдели от останалите фактори, влияещи върху развоя на езика. Все пак стабилността на формите на личните местоимения, съдържащи [m] в първо лице и [t] във второ лице, в индоарийските езици би могла поне отчасти да се тълкува като резултат и на едно такова влияние.